

ALEVÎ VE BEKTÂŞÎLİĞİN AHİLİK İLE İLİŞKİSİ -Fütüvvetnamelere Göre-

M. Saffet SARIKAYA*

Özet:

Alevilik ve Bektaşilik, Ahiliğin XIII. yüzyıl zaviye geleneğinden âdâp ve erkân olarak pek çok unsur ve inanç motifi almıştır. Temel inanç ve ibadetlerin yanında kırklar cem'iyle ilgili rivayetler, yol atası ve yol kardeşi/musahiplik merasimi; şedd (kuşak) kuşanma, hırka, tac gibi unsurlarla ilgili kabuller; merasimlerde okunan duâ ve gülbanklar, taliplerin bilmesi gereken sual ve cevaplar, Hz. Ali, on iki imam ve on dört masumla ilgili kabuller bunlar arasındadır.

Makalede bu konu Fütüvvetnameler ekseninde karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Alevilik, Bektaşilik, Fütüvvetnameler.

Alawis and Baktashis and Their Relations With Akhis
-According to Futuwwatnames-

Abstract:

Alawi and Baktashi traditions borrowed many elements and religious motifs from the XIII century Akhi zawayah tradition. Following list consists of these customs: fundamental beliefs and worships; tradition about kırklar cem'i; comrade (musahip)ceremony; belt (shadd) wearing; perceptions about khirka and taj; prayers and gulbanks recited at ceremonies; questions and answers that a murid should know about and perceptions about Hz. Ali, Twelve Imam, Fourteen masooms (innocents). In this article this subject will be examined according to futuwwatnames in comparative context.

Keywords: Akhi tradition, Alawites, Baktashis, Futuwwatnames.

Giriş

XIII. yüzyıl Anadolu'sundaki siyasî ve sosyal istikrarsızlığa rağmen, bu yüzyılda tezahürlerini gördüğümüz Ahilik teşkilâtı varlığını asırlarca muhafaza edecek kuvvetli bir örgütlenmeyi başarmıştır. Ahilik, eski Türk akılık ve alp geleneğinin, Arap ve İran fütüvvet idealiyle İslâmî bir sentez içinde birleşip Anadolu'da ortaya çıkan kurumlaşmış şeklidir. Ahiler XIII. yüzyılda Anadolu'nun büyük şehirlerinden en küçük köylerine kadar bütün yerleşim birimlerine dağılmışlar, hem yerleşik hem göçebe nüfus ile iç içe yaşamışlardır. XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra bilhassa şehirlerin mahalli idaresinde söz sahibi olarak halkın asayiş, sükun ve huzurunu temine yönelik çaba sarf etmişlerdir. Ahilik Anadolu'da, "Gâziyân-ı Rum" denilen¹ dönemin askerî

* Doç.Dr. SDÜ İlahiyat Fakültesi, İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, nşr. N. Atsız, Ankara 1985, 195.

gücünün önemli bir kısmını da bünyesinde barındırmıştır.² Aslında bu ilişkinin arka planında, X. asırda Maverannehr’de Türkler arasında teşekkül eden “gazilik” geleneği ve Irak kaynaklı fütüvvet ideolojisi yer almaktadır. Dinî bir içeriği olan “gazilik” mefhumu, eski Türk geleneğindeki “alplik” kavramı ile tasavvufî “fütüvvet” idealini kapsayan bir muhtevayla Anadolu’da kabul görmüştür ki Aşık Paşa’nın “alp” tavsifinde bu açıkça görülmektedir.³ Ahilik, Osmanlı Beyliği’nin kuruluşunda da görüldüğü gibi, bilhassa taşrada alplerle bütünleşmiştir.⁴

Ahilik, sahip olduğu tasavvufî fütüvvet idealine rağmen klâsik tarikat örgütlenmesinden farklılık arz eder. Ahiliğin bu farklı örgütlenişi, Ahilerin dinî-tasavvufî tarikatlara mensup olmalarına imkân tanımıştır. Böylece Mevlevîlik, Rifâîlik, Kâdirîlik, Halvetîlik, Bektâşîlik vb. tarikatlar ile Ahilerin direkt ilişkileri olmuştur. Bu ilişkileri gösteren önemli yazılı kaynaklardan birisi farklı tarikat mensupları tarafından kaleme alınan ve değişik tarikatların literatüründe yer alan *Fütüvvetnameler*dir.⁵ Özellikle Bektâşîlik’te az sayıdaki yazılı geleneğin bir kısmını *Fütüvvetnameler* oluşturur. Fütüvvet teşkilâtının bir yansıması olarak literatürümüze giren *Fütüvvetnameler*, Ahiliğin adâb, töre ve kaidelerini didaktik bir metotla açıklayan, teşkilât mensuplarının el kitapları olarak XIII-XVI. yüzyıl Anadolu’sunun dinî ve kültürel tarihi için önemli bilgiler ihtiva eden birincil kaynaklardır.⁶ XV-XVI. yüzyıllarda yazılan *Fütüvvetnamelerin* muhtevasında, öncelilerden farklı olarak Şîî unsurlar da yer almakta ve bu dönemde Anadolu’da başlayan Şîî propogandanın tesirini göstermektedir.⁷

XV. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu’da faaliyet gösteren Şeyh Cüneyd (ö. 1460) ile birlikte giderek artan bu propogandanın uzantısı olarak muhtemelen yeni kaleme alınmış bazı yazılı eserler Anadolu’nun kasabalarında elden ele

² XIII. yüzyılda yazılan bir *Fütüvvetname*’de askerlerin fütüvvetin tabîi üyesi oldukları belirtilmiş, bk., el-Hartburtî, *Tuhfetü’l-Vâsâyâ*, 222 (Abdülkâfi Gölpinarlı, “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı” *İÜİFM*, XI, 1949-50 içinde). Köprülü de Gaziliğin fütüvvetle ilişkisini vurgulamıştır, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 4. baskı, Ankara 1991, 85-88.

³ Bk., Aşıkpaşa, *Garipnâme*, haz., B. Noyan, Ankara 1998, 338-343.

⁴ Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 88.

⁵ Örneğin Eşref b. Ahmed’in *Fütüvvetname*’si (nşr., O. Bilgin, İstanbul 1992) Kâdirî, derviş Yasin’in *Fütüvvetname*’si (Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmud Efendi, 2532/1) Rifâî çevrelere aittir.

⁶ *Fütüvvetnamelerin* Anadolu’nun dinî tarihi açısından önemine Köprülü işaret etmiştir, bk., “Anadolu Selçuklularının Yerli Kaynakları”, *Belleten*, c.VII, 1947, 445-446. Fütüvvetnamelerin edebî özellikleri ve muhtevaları hakkında daha geniş bilgi için bk., Gölpinarlı, “İslâm ve Türk İllerinde”, 11-38; Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnameler*, Ankara 1998; 44-59; M. S. Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu’da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Ankara 2002, 2-12, 40-47.

⁷ Neşet Çağatay, “Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi”, *AÜİFD*, I, 77-79; Y. Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşîlik*, İstanbul 1990, 151 vd.

dolaşmaya başlamıştır.⁸ Bu eserlerin bilgi kaynaklarından birisini *Fütüvvetnameler* oluşturmuştur. Bu durumu ortaya koyan çok ilginç bir örnek Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî'nin eserleridir. Fatih döneminde yaşadığı bilinen Seyyid Hüseyin'in *Fütüvvetname*'si Şîî unsurların belirgin şekilde yer aldığı ilk örneklerdendir. Aynı müellifin *Şerhu Hutbetü'l-Beyân*⁹ ve *Şerhu Nâd-ı Ali*¹⁰ gibi eserleri de Bektâşî-Alevî çevrelerinin ilk yazılı literatür örnekleridir. Benzer şekilde Şîî unsurları muhtevî bir *Fütüvvetname* de 931/1524'de Seyyid Muhammed b. Seyyid Alâuddin el-Hüseyin er-Razavî (ö. 1524'den sonra?) tarafından yazılan "*Miftâhu'd-Dekâik fî Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâik*"¹¹ adlı eserdir. Her iki eser de kendilerinden sonra yazılan *Fütüvvetnamelere* kaynaklık etmişlerdir.¹²

Safevîlerin tarikat geleneği içinde benimsediği Şîîliğin bir yansıması olarak bu eserlerdeki Şîî unsurlar, büyük ölçüde İsnâaşeriyye Şîîliğinin şekli, zahiri görüntüsüne sahip niteliktedir. Bunlar ise Hz. Ali'nin manevî velâyetine vurgu yapan motifler ve buna bağlı olarak on iki imam, on dört masum, tevellî-teberri gibi unsurlardır. Temel inanç ve ibadetlerle ilgili kabuller ise Hanefî-Maturîdî geleneği çerçevesinde kalmıştır. Bununla birlikte Anadolu'ya geldikleri ilk yıllardan itibaren sosyal farklılaşmaya bağlı olarak yerleşik kültürden farklı bir din anlayışına sahip zümrelerden bir kısmında XVI. yüzyılda, en azından ibadetlerin ifâsıyla ilgili bazı değişik yorum ve uygulamalar da söz konusudur.¹³ Devlet, Safevîlerin propogandasına maruz kalanları korumak ve kontrol edebilmek için oluşumunu tamamlama sürecindeki Bektâşîliği himayesine alarak bu zihniyet biçimini adeta meşrulaştırmıştır. Bugün Alevî ocaklarının hemen tamamının Hacı Bektaş Veli'yi benimsemeleri ve kendilerini bir şekilde onunla irtibatlandırmaları da muhtemelen bu durumla ilgilidir. Bize göre XVI. yüzyıl ve sonrasında Bektâşî-Alevî çevrelerinde telif

⁸ Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik-Bektâşilik*, Ankara 2002, 135-136, 204, 206 (BOA, MD 27/399/957; MD 28/349/883 nolu belgelere istinaden).

⁹ Eserin kütüphanelerimizde pek çok yazma nüshası vardır. Biz, Süleymaniye Ktb. Laleli 1496 numaralı nüshayı kullandık.

¹⁰ Eser Ahmed Rıfat'ın *Mirâtü'l-Mekâsîd*, İstanbul 1293, 94-105 arasında neşredilmiştir.

¹¹ Eser, "*Fütüvvetname-i Kebîr*" adıyla da bilinir. Raif Yelkenci'de bulunan nüshanın ketebesinde, müellif, Bursa'da Şafîî kadısı olduğunu ve eserini 931/1524 senesinde tamamladığını bildirir. X/XVI. asrın ilk yarısında yaşadığı anlaşılan müellif hakkında daha fazla bilgi sahibi değiliz. Bk. Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde", 25; Taeschner, "Futuwwa" md., *Eİ*, 2.édition, c.II, 967.

¹² Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde", 24-26, 31, Sarıkaya, *Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, 42-45.

¹³ Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik-Bektâşilik*, 53 (BOA, MD 7/120/372; Md 42/23/140 nolu belgelere istinaden).

edilen eserlerde iki zıt mezhep inançlarının yer alması takiyyeden¹⁴ çok, doğrudan bu olguyla ilgilidir.

Makalede bu olgu *Fütüvvetnameler* çerçevesinde ele alınacak; Anadolu'daki dinî ve fikri değişim Ahilik ile Alevîlik-Bektâşîlik arasındaki ilişki bağlamında tespit edilerek; Ahiliğin dünya görüşü, inançları, dinî pratik ve tecrübelerinin Alevî ve Bektâşîlik için nasıl prototip oluşturduğu ve onlara kaynaklık ettiği, Ahiliğin Alevîlik tarihinin arka planında yer alan ve Alevî örgütlenmesine direkt katkı sağlayan önemli bir kurum olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken yukarıda zikredilen kaynakların yanında, Burgâzî'nin *Fütüvvetname*'si; müellifi ve istinsah tarihi belli olmayan Milli Ktb., A 4225; Millet Ktb., Şer'iyeye 900; Ankara İl Halk Kütüphanesi 355/2 numaralı bulunan *Fütüvvetnameler* ve Hacı Bektaş İlçe Halk Ktb., 101'de kayıtlı *Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdik*¹⁵ adlı eserler esas alınacaktır. Buradaki malzeme X/XXVI. yüzyılda Balım Sultan (ö. 1516) erkânıyla¹⁶ sistemleştiği kabul edilen Bektâşîliğin ve Alevîliğin el kitaplarından Hacı Bektaş'ın *Makâlât*'i¹⁷, "*Buyruk*" veya "*İmam-ı Ca'fer Buyruğu*"¹⁸; *Kitâb-ı Cebbarkulu*,¹⁹ gibi Alevî-Bektâşîliğin sayılı yazılı literatürüyle karşılaştırılarak ve muasır çalışmalardan da faydalanılarak değerlendirilmeye çalışılacaktır. Müellifi belli *Fütüvvetnameler* müellif adıyla, diğerleri kütüphane kayıt numaralarıyla verilecektir.

Müşterek Unsurlar

1-Dört Kapı Kırk Makam

Hacı Bektaş Velî'nin *Makâlât*'ında yer dört kapı kırk makam açıklaması²⁰ *Fütüvvetnamelerde* hemen aynı şekilde yapılmıştır. Buna göre, Şeriatin

¹⁴ Müelliflerin takiyye yaptığını ifade eden Gölpınarlı bk., "İslâm ve Türk İllerinde", 25, 61-62; burada fütüvvet ehlinin sünnetliğine dair inanç motiflerini çeşitli şekillerde te'vil ederek, kendi fikrinde ısrar eder. Z.V. Togan, müellifin bu tavrına dikkati çekerek, bu çalışmayı tenkit eder, bk., "Dünyada İslâm Tetkikleri", *İTED*, I, 1953, 111-112.

¹⁵ Nüshanın mikrofilmi Milli Ktb., MFA, A 4713'de kayıtlıdır.

¹⁶ Balım Sultan (öl.922/1516) Bektâşîliğin ikinci pîri sayılır. Onun tarikata getirdiği esaslar hakkında daha fazla bilgi için bk., Baha Said, "Bektâşîlik", *Türk Yurdu*, c.V, Nu:28, Nisan 1927, 314 vd.; Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâşîler*, 172 vd.

¹⁷ Bu eser akademik bir çalışma ile neşredilmiştir. Bk. Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, haz. E. Coşan, Ankara trz.; bununla birlikte eserin sadeleştirilmiş ve şerh edilmiş nüshaları da bulunmaktadır.

¹⁸ İlk defa Sefer Aytekin tarafından *Buyruk* (Ankara, 1957) adıyla neşredilen eserin daha sonra farklı neşirleri yapılmıştır.

¹⁹ Eser beş nüshanın tahkikiyle neşredilmiştir. *Üveysilikten Bektâşîliğe Kitâb-ı Cebbâr Kulu*, haz. Hasan Yüksel-Saim Savaş, Sivas 1997.

²⁰ Bk., Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, 19-22, 23-28, 29-30. Eser neşredildiği için burada *Fütüvvetnamelerdeki* tasnifi vermeyi tercih ettik. Her iki tasnifte görülen bazı farklılıkların muhtevaya bakıldığında önemsiz olduğu görülmektedir. *Kitâb-ı Cebbarkulu*'nda da dört kapı, makamların sıralaması yapılmaksızın uzun açıklamalar benzer şekilde yer alır. Bk., 19-23. Esasen bu tasnif Ahmed Yesevî geleneğine dayanır. Konuyla ilgili değerlendirme ve

makamları “İman, namaz, zekât, oruç, hac, helâl kazanç, haram yememek, şeriat evine girmek, çağrıldığında Allah rızası için gazaya gitmek, emr-i maruf ve nehy-i anil münker”; Tarikatın makamları: “Tevbe, tıraş olmak, mürid olmak, havf ile reca arasında olmak, lezzeti terk, hizmet, evrad okumak, pîrin icazetiyle okumak, nasihat, terk-i tecrid”; Hakikatın makamları: “Toprak olmak, yetmiş iki millete bir gözle bakmak, iyi lokma yemeye yönelmek, mahlukatın kendisinden emin olması, kimseyi incitmek, fukarayı geri çevirmemek, Hak yolunda malını harcamak, sırrı saklamak, münacaat-ı Teâlâ, gözünü açıp ilim öğrenmektir”; Marifet makamları: “Edeb, nefs-i cevri etmek, haram lokmadan perhiz kılmak, sıdk ve ihlas, haya, hilmü'n-nefs, din-i mübîni bilmek, kurb ve visal, kendini bilmek.”²¹ Bu esaslar Ahilik ve Alevî ve Bektâşîliğin din ve dünya görüşünün temelini teşkil eder.

2- İman, İslâm ve İbadetler

Bu esaslar çerçevesinde inanç ve ibadetlerle ilgili konuların açıklamaları yapılmıştır. *Makâlât*'da “İman akıl üzeredir, arifler katında: Amma ma'ruf: Bir dil üzeredir, ikinci gönül üzeredir. Pes her ki Çalap Tanrı'ya gönülden donukluk virmese mutlak kafirdur”, denilerek yapılan iman tanımı, ilerleyen sayfalarda imanın muhtevasıyla ilgili izahlarla devam eder.²² *Fütüvvetnamelerde* iman, “İkrar dilde, inanmak gönülde”,²³ diye tarif edilir. Bu tanım Ebû Hanîfe'nin iman tanımıdır.²⁴ “Müslümanlık nedir?” sorusunun cevabında imanın tarifıyla beraber inanılacak unsurlara da yer verilmiştir: “Müslümanlık Allah Teâlâ'yı bilmek, kitaplarına, nebilerine, meleklerine ve ahiret gününe inanmaktır. Dil ile onu saymak ve kalp ile tasdik edip inanmaktır.”²⁵ *Kitab-ı Cebbâr Kulu*'nda bunlara ilaveten, “...cenneti, cehennemi, ölsek gerek, dirilsek gerek, suâli, mîzânı cümlesin hak bilmek”²⁶ denilir.

Makâlât'da Şeriatın üçüncü makamı olan ibadetler şöyle açıklanır: “Üçüncü makâm namaz kılmakdur ve zekat virmekdür ve oruç dutmakdur ve güci yiterse hacca varmakdur ve hem gaza eylemekdür ve hem nefir-i 'âm olıcak kaçmayıb karşı varmakdur ve hem cenâbatdan yunmakdur.”²⁷ Bu ibadetler *Burgâzî Fütüvvetname*'sinde Hz. Peygamber'in hadisine istinaden şöyle

mukayeseler için bk., Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektaş Veli ve Makâlât*, 2. baskı Ankara 2002, 44-63.

²¹ Bu makamlar, Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, vr. 2b-3a; Şer'iyye 1009/2, vr. 10b-11b; Süleymaniye Ktb., İzmir 798/1, vr. 8a-11a'dan nakledilmiştir. Ayrıca Eşref b. Ahmed'de bu makamları manzum olarak nakleder, bk., *Fütüvvetname*, nşr. O. Bilgin, 34-40.

²² Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, 14-16.

²³ *Fütüvvetname-i Ca'fer Sadık*, vr. 35a.

²⁴ Bk., Ebû Hanîfe, *Fıkhü'l-Ekber ve Şerhi*, çev. S. Ünal, Ankara 1991, 67.

²⁵ *Fütüvvetname*, Milli Ktb., FB 396, vr. 4b.

²⁶ *Kitab-ı Cebbâr Kulu*, 74-75.

²⁷ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, 19.

açıklanır: “İslâm’ın bünyadı beş nesne üzerine kılındı. Birincisi şehadet vermektir Tanrı’nın birliğine ve Rasûlün haklığına. İkinci beş vakit namaz kılmaktır. Üçüncü zekat vermektir. Dördüncü Ramazan ayın oruç tutmaktır. Beşinci hacca varmaktır.”²⁸ Makâlât’ta ve Fütüvvetnamelerde ibadet esasları, tamamen Hanefî-Maturîdî geleneğe uygun biçimde ve Sünnî kaynaklar esas alınarak konuyla ilgili ayet ve hadisler ışığında detaylı bir şekilde açıklanmıştır.²⁹

3- Hz. Ali

Hacı Bektaş Velî’nin ve Ocakzâdelerin seyyid nesli olarak kabul edilmelerini bir yana bırakırsak, gerek Ahilikte gerekse Alevî ve Bektâşilikte tasavvufî geleneğe uygun olarak silsilelerin Hz. Ali’ye dayandırılıp onun pîr olarak kabul edilmesi Hz. Ali sevgisine açık bir vurguya yol açmıştır. Esasen Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’e gösterilen sevgi sadece sufi gelenek bağlamında değil, İslâm’ı kabullerinden itibaren Türklerin arasında daima yer almıştır. Tespitlerimize göre Türkler arasındaki bu sevginin menşei, Zeyd b. Ali (ö. 740)’nin isyanından sonra taraftarlarınca Horasan’a kaçırılan oğlu Yahya’nın Emevî takibi sonucu Kerbelâ benzeri bir faciayla öldürülmesinin (ö. 743) bölgedeki halk arasında yarattığı infiale dayanır.³⁰ Binanenaleyh, Müslüman Türkler bir taraftan Hz. Ali’nin savaşlarındaki haklılığını teslim ederken, öte taraftan Emevîlerin Ehl-i Beyt’e zulümlerini ma’şerî vicdanlarında yargılayarak bütünüyle Hz. Ali ve evladının yanında yer alan bir anlayışa sahip olmuşlardır.³¹

İlk Fütüvvetnamelerde Hz. Ali’nin fetalığına (yiğitliğine) dair ayetlerin nazil olduğu³² Hz. Peygamber’in onun fetalığına dair sözler sarf ettiği nakledilir. Özellikle onun kahramanlık ve şecaatini gösteren ve “Ali’den başka fetâ, Zülfikârdan başka kılıç yoktur”³³ sözü bunlar arasında önemli bir yer tutar.

²⁸ Hadis için bk. Buhârî, *Sahih*, Kitâbu’l- İman, 1. Burgâzî, 115; Beyazıt, 5481 vr. 18a’da “gücü yeterse hacca varmaktır” şeklindedir. *Kitab-ı Cebbâr Kulu*’nda imanda sonra yapılması gereken ibadetler olarak zikredilir. Bk., 75, 115.

²⁹ Konuyla ilgili dah geniş bilgi için bk., Sarıkaya, *Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, 77-90, 116-126.

³⁰ Bk., Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arkaplanı (XI-XIII. yüzyıl)*, İstanbul 2003, 106-107.

³¹ Bunun en güzel yansıması çocuklara verilen adlarda tezahür eder. Bugün hemen her ailede Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin vb. adlara rastlarken Muaviye, Yezid, Velid gibi Emevî adlarına kesinlikle rastlanmaz.

³² Burgâzî, 115; A. Kâşânî, 266; A. Semnânî, 298. (Gölpınarlı, “İslâm ve Türk İllerinde” içinde) Bu ayetler, “Onlar mallarını gece gündüz, gizli aşikar infak edenlerdir” (II/274), “Allah sevgisiyle yiyeceklerini miskine, yetime ve esire verir, onları doyururlar” (LXXVI/8) dir. Aynı ayetler çerçevesinde benzer yorumları Seyid Hüseyin’de yapmaktadır, bk., *Şerhu Hutbeti’l-Beyân*, vr.58a.

³³ Aclûnî, *Keşfü’l-Hâfâ*, tah. A. Kalaş 2. baskı, Beyrut 1979, II, 363. Burada hadisin uydurma olduğu söylenmektedir. Ancak Taberî, bu sözün Uhud savaşı sırasında gâipten bir nidâ olarak duyulduğunu nakleder. Bk., *Tarihu’l-Ümem ve’l-Mülük*, Beyrut 1987, III, 116. Nâsirî ve Burgâzî şu haberi naklederler: Hz. Peygamber, bir gün Ali’ye “bir kimse sana kötülük etse nasıl karşılık verirsin?” der. “O da iyilik ederim” diye cevap verir. Bu söz üç defa tekrarlayan

Alevîlik-Bektâşilikte bu söz üzerine *Zülfikâr-nâmeler* kaleme alınmıştır. Hemen her Alevî şairinde rastlayabileceğimiz bu mısralara örnek olarak Seyyid Hüseyin'den bir kıta naklediyoruz:³⁴

*Merhaba vemâhûnî şak ittikde tîğ-ı Murtazâ/Dolmuş idi yir ve gök medhiyle ann sadâ
İns ü cin işitdiler gökden felek kıldı nidâ:/“Lâ fetâ illâ ‘Ali lâ seyfe illâ zü’l-fikâr”
Hel etâ ve kul kefâ ve innemâ Hakdan ana/“Ente minnî” didi hakkında ânın hem Mustafâ
Pes bu ma’niden şehâdet eyledi peyk-i Hudâ/“Lâ fetâ illâ ‘Ali lâ seyfe illâ zü’l-fikâr”*

Fütüvvetin Hz. Peygamber'den Ali'ye intikal ettiği kabul edilir. Hz. Ali'nin fütüvvet kuşağı (şedd) kuşanması ve fütüvvet libası giymesine dair iki rivayet vardır. Seyyid Hüseyin'den önce yazılan Fütüvvetnamelerde bu rivayet “tuzlu su içme” geleneğiyle ilgili kıssayla beraber nakledilir. Semnânî tuzlu su içme geleneğini şöyle açıklar: “Peygambere bir kadınla bir erkeğin uygunsuz vaziyette bulunduğu haber verilir. O da meseleyi tahkik için Hz. Ali'yi gönderir. Hz. Ali haber verilen eve gelince gözünü yumar ve evi dolaşır, geri döner, kimseyi görmediğini belirtir. Risalet nuruyla duruma vakıf olan Hz. Peygamber: “*Sen bu ümmetin fetasıdır*” deyip, bir bardak su ve bir parça tuz ister. Tuzdan bir parça alıp bu şeriattır, diye bardağa döker, bir parça daha alıp bu tarikattır, diye bardağa döker, bir parça daha alıp bu hakikattır, diye bardağa döker ve bardağı Ali'ye verip içirdikten sonra onun belini bağlar.”³⁵

Seyyid Hüseyin, Seyyid Alaüddin er-Razavî ve onlardan mühlhem Fütüvvetnamelerde ise Hz. Ali'nin şedd kuşanması, Gadir-i Hum vak'ası bağlamında anlatılır. Razavî'nin anlatımı konuyla ilgili Müslim'in naklettiği hadis³⁶ esas alınarak yapılmakla birlikte Hz. Ali'nin faziletine dair rivayetlerin pek çoğu burada söylenmiş gibi nakledilmiştir.³⁷ Bundan sonraki anlatımda şed kuşanma töreni Hz. Peygamber ile özdeşleştirilerek onun mirac gecesi Cebrail tarafından kendisine kuşattığı kuşağı merasimle Hz. Ali'ye kuşattığı ve ashab arasında kardeşliğin ilan edildiği anlatılır.³⁸ Sonra Hz. Ali, Hz. Peygamberin izniyle on yedi sahabenin belini bağlar ve bu hadisenin anısına helvâ-i cefne pişirip ashaba dağıtır.³⁹

Rasulullah her seferinde aynı cevabı alınca “Ali'den başka feta, zülfikârdan başka kılıç yoktur” buyurur, Burgâzî, 115, Nâsırî, (Gölpınarlı, “İslâm ve Türk İllerinde” içinde), 312.

³⁴ Seyyid Hüseyin, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, vr.59b.

³⁵ Semnânî, 302. Benzer bir kıssa için bk., Keykâvus, *Kâbusname*, çev. M. Ahmet Efendi, İstanbul 1966, 326. Bu kıssada fütüvvet ehlinin “setr”, ayıpları örtme anlayışı vurgulanmıştır. Ancak ne böyle bir hadise tarihen vuku bulmuştur, ne de bu anlayışın İslâm hukuk prensiplerine uygun olduğu düşünülebilir.

³⁶ Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, Fedâilu's-Sahâbe, 38.

³⁷ Olayın daha geniş anlatımı, değerlendirilmesi ve ilgili rivayetler için bk. Sankaya, *Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, 95-100.

³⁸ Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, vr.11a-13b.

³⁹ Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, vr.13b-16a.

Seyyid Hüseyin, olayı biraz daha menkıbevî bir tarzda şöyle nakleder: Hz. Peygamber minberdeyken “Ali’yi yanına çağırıp, ridasının içine aldı. Bir vücuttan iki baş olarak göründüler. Ve şöyle buyurdu: “Etin etimdir, kanın kanımdır, cismin cismimdir, ruhun ruhumdur.”⁴⁰ Sahabeden birisi hased ile sordu ki: “Ya Rasulallah, siz mübarek gömleğinizi çıkarın biz dahi görelim.” Rasul (sav) mübarek teninden gömleği çıkardı, cümlesi gördüler ki velinin ve nebînin cismi ikisinin bir olmuş idi. Dediler ki: “Saddık ya Rasulallah”. Tekrar mübarek gömleğini giydi.⁴¹ Bu rivayet Alevî ve Bektâşîler tarafından da aynen kabul edilir. Alevî ve Bektâşîlikteki meşhur “lahmike lahmî” sırrı bu rivayette ifade edilen Muhammed-Ali bütünleşmesidir,⁴² onlar bunu zaman zaman bazı nefeslerinde dile getirirler.

Seyyid Hüseyin ve Razavî’nin Gadîr-i Hum olayıyla ilgili anlatımları Şîî geleneğe uygundur.⁴³ Ancak fütüvvet ehlinin bu hadiseden çıkardığı anlam Şîa’dan farklıdır. Onlar söz konusu rivayeti Şîa gibi hilafet meselesine bir delil olarak kabul etmemiştir. Bilakis, fütüvvet silsilesini Hz. Ali tarikiyle Hz. Muhammed’e ulaştırmak istemişler; bunu yaparken de olayı içselleştirerek kendi yaşadıkları formatta bir anlatım biçimi geliştirmişlerdir. Nitekim incelediğimiz *Fütüvvetname* nüshalarında ne imametin Hz. Ali’nin hakkı olduğu vurgulanarak ilk üç halife ta’n edilip zulüm ve gasp ile suçlanmış ne de efdal-mefdul formülünden söz edilmiştir. Bununla beraber Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’den sonraki velâyeti açıkça tasrih edilmiş,⁴⁴ diğer halifelerden de yeri geldikçe söz edilmiş, onlar hayırla yâd edilmişlerdir.

4- İlk Halifeler ve Sahabe

Örneğin *Fütüvvetnamelerde* terbiyenin (çırağın) vasıflarından bahsedilirken “Terbiye yakın ola ahisine nitekim Rasûlüllah (as) yakın oldu Tanrıya. Terbiyenin sıdka şöyle ola ki, nitekim Ebubekir Rasûl’e oldu. Terbiye ahiden korka, nitekim Ömer korkardı Allah’dan ve Rasûl’ünden. Terbiye utana ahisinden, nitekim Osman utanırdı Allah ve Rasûl’ünden. Terbiye hizmet kıla

⁴⁰ Süleyman b. İbrahim el-Belhî, *Yenâbi’u’l-Mevedde*, İstanbul 1301, 129-130.

⁴¹ Seyyid Hüseyin, *Fütüvvetname*, 80-81; *Fütüvvetname-i Ca’fer Sâdık*, v. 13b; *Fütüvvetname* Millet Ktb., Şer’iyye 900, vr. 2b-3a.

⁴² Bk., *Buyruk*, 11.

⁴³ Gadîr-i Hum’un Şîî nakilleri için meselâ bk., Cemâleddin el-Hillî, *el-Bâbu Hâdî’l-Aşera ve Şerhleri*, Tahran 1365, 47-48; Kâşifü’l-Gitâ, *Aslu’s-Şîa ve Usûlihâ*, Necef 1379, 102-103; Gölpınarlı *İslâm Mezhepleri ve Şîilik*, 40-46.

⁴⁴ Tasavvuf ve Şîilik ilk asırlardan itibaren velâyet anlayışı bakımından birbirlerinden etkilenmişlerdir. Maruf Kerhî ve Zü’n-Nûn Mısırî vasıtasıyla imamlara ulaşan tasavvuf silsileleri yanında, velâyet, ilm-i ledun, ismet, keramet, şefaât gibi inançlar açısından bu ilişki eş-Şeybî tarafından mufassal olarak incelenmiştir. Bk., eş-Şeybî, *es-Sıla beyne’t-Tasavvuf ve’t-Teşeyyu’*, 3. baskı, Beyrut 1986, I, 386, 390, 409 vd.

*ahisine, nitekim hizmet kıldı Ali Rasûl hazretlerine*⁷⁴⁵ denilir. Yine seccâde ile ilgili bir yorumda: “*Seccâdenin rengi namaz vakitlerine binaen beştir. Evvel rengi huzur-ı risâlet, ikinci rengi huzur-ı Ebûbekr, üçüncü rengi huzur-ı Ömer, dördüncü rengi huzur-ı Osman, beşinci rengi huzur-ı Ali(ks)*”⁷⁴⁶ denilerek dört halife birlikte anılmıştır. Hacı Bektaş Velî’nin *Makâlât*ında da aynı tavır görülür: “*Ve hem Muhammed (as) baş parmak gibidür; Ebûbekr (ra) şahâdat parmağı gibidür; Ömer (ra) orta parmak gibidür; Ali (kv) kiçi parmak gibidür.*”⁷⁴⁷ Kitap-ı Cebbâr Kulu’nda ise yararlığın ne olduğu sorusunun cevabı Hz. Ali Hz. Ebûbekr, Hz. Ömer, Hz. Osman tarafından sırasıyla verilmiştir.⁴⁸

Fütüvvetnamelerde Gadîr-i Hum vak’asını müteakip Hz. Ali’nin, fütüvveti tanıtmak ve yaymak için dört sahabeyi dört ayrı bölgeye gönderdiği ifade edilir. Bunlardan Selmân-ı Farisî, Medâin’e, Suheyb-i Rumî, Rum’a, Zü’n-Nûn-u Mısırî, Mısır’a ve Seyfî-i Yemânî Yemen’e gitmiştir.⁴⁹ Bu dört kişiden Selmân-ı Farisî *Fütüvvetnamelerde* diğer sahabelere göre daha çok yer alır. Peygamber ailesine hizmet etmesi sebebiyle Ehl-i Beyt’ten de sayılan⁵⁰ Selmân, bu törende Hz. Ali’nin kendisine şedd bağladığı ilk kimsedir ve onun izniyle bazı rivayetlere göre elli beş kişinin belini bağlamıştır.⁵¹ Massignon, Selmân’ın fütüvvet ehli arasında şöhret bulmasını, yerleşik çiftçi ve zanaatkar olan İranlı mevâlî zümrelerinin İslâm öncesi kültürlerini yaşatma gayretine ve Karmatî propagandaya bağlamaktadır.⁵² Vida ise, 656 civarında vefat ettiği bilinen Selmân hakkında uydurulan efsanelerin ve onun vefatından çok sonra şöhret bulmasının yegane sebebini, Selmân’ın İranlı oluşuna bağlar.⁵³ Bize göre Selman’ın Türkler, bilhassa Alevî ve Bektâşîler arasında meşhur olmasının arka planında bazı menkıbelerde ifade edilen şekliyle onun Türklere İslâm’ı öğreten sahabi olarak kabul edilmesi yatmaktadır.⁵⁴ Selmân-ı Farisî fütüvvet ehli

⁴⁵ Burgâzî, 127. Aynı izah, “*Ashab Rasûlü nice severse terbiye Ahi’yi öyle seve*”, ziyadesiyle Beyazıt Ktb. 5481’de kayıtlı *Fütüvvetname*’de de vardır (vr. 20a).

⁴⁶ Milli Ktb. FB 396, vr.2a; Milli Ktb. A 4225, s. 56.

⁴⁷ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, 78.

⁴⁸ Kitap-ı Cebbâr Kulu, 114

⁴⁹ Razavî, Millet Ktb., Şer’iyye 902, vr. 21b; *Fütüvvetname* Millet Ktb., Şer’iyye 900, vr. 14a; Zü’n-Nûn-u Mısırî (ö.245/859-860) sahabi değildir.

⁵⁰ Bk., Vida, G. Della Levi, “Selmân al-Farisî”, md., *İA*, c.X, 457. Selman’ın Ehl-i Beyt ailesine hizmet vurgusu *Kitap-ı Cebbâr Kulu*’nda da yer alır, bk., 70-74.

⁵¹ Razavî, Millet Ktb., Şer’iyye 902, vr. 17b-20a.

⁵² Massignon, Louis, “Salman Pâk et les Premices Spirituelles de l’İslâm Iranien”, *Opera Minora*, Lübnan, 1963, I, 463-464.

⁵³ Bk., Vida, “Selmân al-Farisî” md., *İA*, c.X, 458.

⁵⁴ Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar*, 2. baskı, Ankara 1992, 213, (*Tevârih-i Cedîd-i Mir’ât-i Cihân*’dan naklen). Aslında bu menkıbe tarihi olaylarla da kısmen örtüşür. Ancak tarih kaynaklarında verilen isim Selman b. Rebîa’dır. Bk. İbnü’l-Esîr, *el-Kamil fi’t-Tarih*, red. M. Tulum, İstanbul 1987, III, 33 vd. H.32 yılı olayları. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk., Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*, 154-155.

tarafından berberlerin pîri olarak kabul edilmiş⁵⁵ ve Alevî ananesindeki “Kırklar meclisinde” kendisine nakîb rolü verilerek takdis edilmiştir.⁵⁶

Fütüvvet geleneğinde Hz. Ali’nin belini bağladığı onyededi kişi⁵⁷ de Alevî ve Bektâşilikte “onyededi kemerbeste” olarak aynen benimsenmiş⁵⁸ ve adları hayırla yâd edilmiştir.

5- On İki İmam, On Dört Masum

Seyyid Hüseyin’den sonraki Fütüvvetnamelerde görülen bir inanç motifi de on iki imam inancıdır. Ancak Fütüvvetnamelerde on iki imam ile birlikte on dört masum da zikredilmektedir.⁵⁹ On iki imam ve on dört masumun birlikte zikredilmesi, fütüvvet ehlindeki anlayışın İsnâaşeriyye Şîliğinde farklı olduğunu göstermektedir. Çünkü on dört masum İsnâaşeriyye mezhebinde on iki imama Hz. Muhammed ve Hz. Fatıma’nın ilave edilmesinden ibarettir.⁶⁰ Bu hususa dikkati çeken Gölpınarlı, fütüvvet ehlinde İsnâaşeriyye Şîliği adına on iki imamın isminden başka bir şey olmadığını, itiraf etmektedir.⁶¹ Gerçekten de, Anadolu Aleviliği İranî Şîlikten tamamen farklı ve kendine özgü bir çizgide teşekkül etmiştir.⁶² On dört masum inancı da bu çizgi içinde oluşmuş, fütüvvet ehli, Bektâşilik, Rifâilik gibi tarikatlar içinde tekrarlanıp kabul görmüştür. On dört masum inancı, on iki imamdan bazılarının, bulûğ çağına gelmeden şehit edilmiş olduğuna inanılan (çoğu muhayyel, tarihi hakikatleri bulunmayan) çocuklarından ibarettir.⁶³ Bu şekliyle masumiyet inancı Sünnî itikada uygun olarak rasyonalize edilmiştir.

6- Tevellî ve Teberî

⁵⁵ Bu sebeple berberlere ait bir Fütüvvetnameye *Fütüvvetname-i Selmân-ı Pâk* adı verilmiştir. Bk., DTCF Ktb., İsmail Saib I 2883 (vr. 1a-35a) numaralı nüsha.

⁵⁶ Bk. Buyruk, 7-12.

⁵⁷ Seyyid Hüseyin, *Fütüvvetname*, 83-84; Millet Ktb. Şer’iyye 900, vr. 6b-7b.

⁵⁸ Örnek olarak bk. M. Tevfik Oytan, *Bektâşiliğin İcyüzü DibiKöşesi Astarı Nedir?*, 7.baskı, İstanbul 1979, 306-308; S. Derviş Tur, *Erkânname*, 2. baskı, İstanbul 2002, 322; E. Ruhi Fığlalı, *Türkiye’de Alevilik-Bektâşilik*, Ankara 1990, 275-276.

Bu on yedi kemerbeste ve onların pîri oldukları meslekler şunlardır: Selmân-ı Fârisî, berberler; Ömer b. Ümeyye, peyk ve meddahlar; Bilâl-ı Habeşî, müezzinler; Bürüde-i Eslemî, sancaktarlar; Zü’n-Nun Mısri tabipler; Süheyb-i Rumî, emir-horlar; Hasan Basrî şeyhler; Kanber, seyisler; Kümeyl b. Ziyâd bazı şeyhler; Abdullah b. Abbas, müfessirler; Malik el-Eşter, beyler, silahşörler; Muhammed b. Ebî Bekr, mimarlar; Cömerd Kassâb, kasaplar; Câbir-i Ensârî, nakîbler; Ebû Zer-i Giffârî, palan-düzlar (semerciler); Ebu’d Derdâ, riyazat ehli; Ebû Ubeyde reisler.

⁵⁹ Meselâ bk., Seyyid Hüseyin, *Fütüvvetname*, 115; Milli Ktb; FB 396, vr. 3b; Millet Ktb, Şer’iyye 900, vr. 42a-b.

⁶⁰ Bk., E. Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadî Mezhepler Tarihi*, 4. baskı, Ankara 1990, 159.

⁶¹ Gölpınarlı, “İslâm ve Türk İllerinde”, 59.

⁶² Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul 1988, 114-116.

⁶³ On dört masumun adları hakkında bk., Ahmed Rifat, *Mir’âtü’l-Makâsıd*, 225-227; J.K. Birge, *Bektâşilik Tarihi*, çev. R. Çamuroğlu, İstanbul 1991, 165-166; Oytan, *Bektâşiliğin İç Yüzü*, 303-306; Tur, *Erkânname*, 319-321.

Ehl-i Beyt sevgisinin açık bir ifadesi olan tevellî ve teberî, Seyyid Hüseyin ve ondan mülhem Fütüvvetnamelerde yer almıştır. Seyyid Hüseyin tevellî ve teberî inancını sual-cevap faslında şöyle açıklar: “*Tevellî ve teberî her kişinin sülûkuna nisbetle değişir. Evvelâ kavî ehlinin tevellâsı emr-i ma'rûf, teberrâsı nehy-i münkerdir. İkinci fiil ehlinin tevellâsı yek-cihetliktir. Yani Âl-i Muhammed Ali eteğine yapışmış, hâlis, muhlis olanla birliğe yetişmiştir. Teberrâsı Muhammed Ali vasiyyetin benimseyip onlara düşmanlık edenlere, düşman olmaktır. Hal ehlinin tevellâsı rızâ-yı Hakk'a ve vuslat-ı Hakk'adır, teberrâsı mâ-sivallah'dandır, hatta kendi nefsinden de uzaklaşmaktır.*”⁶⁴ Bektâşîler de bu hususta aynı izahı benimserler.⁶⁵ Görüldüğü gibi burada tevellî ve teberî anlayışı tasavvufî bir muhtevayla ifade edilmiştir. Diğer taraftan *Fütüvvetnamelerde* Şîa'da olduğu gibi Ehl-i Beyt muhalifi kabul edilen sahabenin lanetlenmesi söz konusu değildir. Hatta Bektâşîlikte çokça gördüğümüz Muaviye, Yezid ve Emevîlerin lanetlenmesine dair bir işaret de *Fütüvvetnamelerde* yoktur.

7- Kırklar Meclisi

Ahiler ile Alevî ve Bektâşîlerin merasimleriyle ilgili önemli bir ortak unsur Kırklar meclisi ile ilgili anlatılan söylencedir. İbn Batûta, konakladığı Ahi zaviyelerinde yenilip içildikten, Kuran okunduktan ve sohbet edildikten sonra zaviye mensuplarının sema ve raks ettiğini haber verir.⁶⁶ Burgâzî'nin yazdığı ilk Türkçe *Fütüvvetname*'de semadan⁶⁷ bahsetmesi hem İbn Batûta'nın tespitini doğrular, hem de semanın ilk dönemden itibaren Ahiler arasında icra edildiğini gösterir. Burgâzî sema hakkında çeşitli bilgiler verdikten sonra, semanın delili olarak şu kıssayı nakleder: Ashab-ı Suffa'nın bir üzüm tanesi vardı. Rasulüallah'ın önüne koyup paylaşmasını istediler. Rasulüallah da onu ezerek suyunu kırk kişiye paylaştırdı ve “*kavmin efendisi onlara hizmet edendir*” buyurdu.⁶⁸ Ashab-ı Suffe nağme kılıp semaya kalktılar. -Bazı rivayetlerde Rasulüallah'ın kalkıp üç defa sema ettiği mübarek ridasının omuzlarından düştüğü haber verilir.- Cebrail gelip Rasulüallah'a “*Ya Rasulallah artık dönme, yerler, gökler, cennet, cehennem cümle alem seninle beraber döner,*” dedi.⁶⁹ Aynı anekdot biraz daha farklı bir şekilde XVI. asırda yazılan *Razavî Fütüvvetnamesi*'nde şöyle yer alır: “*Yemekten sonra fütüvvedârların gülbank*

⁶⁴ Seyyid Hüseyin, *Fütüvvetname*, 88, 116-117; Milli Ktb., A 4225, s. 39.

⁶⁵ Ahmed Rıfat, *Mir'âtü'l-Makâsîd*, Cavit Sunar, *Melâmîlik ve Bektâşîlik*, Ankara 1975, 106.

⁶⁶ İbn Batûta, *Tuhfetün-Nuzzâr fi Garâibi'l-Emsâr*, Kahire 1928, I, 181.

⁶⁷ Sema: Tarikat müntesiplerinin cezbe haliyle ayakta zikretmeleri, dinî musiki ve ilahileri dinlemeleri manasına gelir. Bk., M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul 1983, III, 162.

⁶⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 462-463.

⁶⁹ Burgâzî, 136, Razavî, Millet Ktb., Şeriyeye 902, vr. 62 b

*çekmeleri*⁷⁰ iki sebebe istinadendir: Hz. Rasûl kırklara yetiştiği vakit bir tane üzümü ezüp, şerbet edüp kırklar onu nûş ettikten sonra büleñd avaz ile gülbank çekmişlerdir. Ashab-ı Suffe her ne zaman yemek yerlerdi sofrada duasından sonra gülbank çekerlerdi.”⁷¹

Bu söylence, temel unsurları aynı olmak üzere çeşitli nüanslarıyla Alevîler ve Bektâşîler tarafından da anlatılır. *Buyruk*'da bu konuda nakledilenler özetle şöyledir: “Hz. Peygamber miraca giderken yolda bir arslan görür, çıkarıp yüzüğünü ona verir ve yoluna devam ederek Sidretü'l-Müntehâ'ya erişir. Orada Tanrı'yla söyleşir. Hz. Muhammed miracdan dönerken Mina'da bir kubbe ilgisini çeker ve kapıyı çalıp içeri girmek ister. Kendisine “kim olduğu sorulunca”, iki defa “peygamberim” dediği için kapı açılmamış, üçüncüsünde “sırrı'l-kayyûm, hâdimü'l-fikarâyım, yoksulum” diye cevap vererek içeriye girmeyi başarır. Oradakilerin kimler olduğunu sorar. Oradakiler, kırklarız, kırkımız birbirimizin aynıyız, derler. Bir kişinin eksik olduğunu görünce kimin eksik olduğunu sorar; onlar, Selman'ın bulunmadığını söylerler. Hz. Muhammed onlardan bir nişan isteyince “Kırkımız birdir, birimiz kırktır” derler, biri kalkıp kolunu keser ve kırkıdan da kan akar. Kırklar pîrlerin Aliyü'l-Murtaza, rehberlerinin ise Cebrail olduğunu söylerler. Bir müddet sonra Selman dışarıdan bir üzüm tanesiyle gelir. Seyyidü'l-Hâdim olarak üzümü pay etmesini Hz. Peygamber'den isterler. Hz. Peygamber üzümü ezip şerbet eder ve kırklara pay eder. Kırklar mesti elest olup, “Allah” deyip, üryan ve püryan semaya kalkarlar, Hz. Muhammed dahi semaya kalkar, mübarek imamesi başından düşer, kırk pare edip bellerine bağlarlar.”

Bektâşî rivayetinde Kırkların kimliği kimse tarafından bilinmez, sadece Hz. Ali ve Selmân-ı Fârisî'nin kırklardan olduğu tasrih edilir. Halbuki *Burgâzî Fütüvvetnamesinde* Kırklar, Ashab-ı Suffa'ya hamledilerek kıssa adeta realize edilmiştir. Hz. Muhammed üzümü paylaştığı ve semah esnasında imâme veya ridâsının Kırkların beline bağlanmasından dolayı kırklar içinde “mürşid” makamında en yüksek konumdadır. Cebrail rehber, Hz. Ali ise pîrdir. Burada adeta Hz. Muhammed'in tasavvufî kimliği ve tarikat içindeki yeri belirlenmiş olmaktadır. Bu anlatımda, Ahilikteki ustalık payesine erme anlamına gelen bel bağlama geleneğinin menkıbevî bir boyutla Hz. Peygamber'e nispetini gözlemlemektediriz. Alevîler ve Bektâşîler bu toplantıya “Kırklar cemi” derler. Bunun anısına dergâhın büyük cem odasına “Kırklar meydanı” da denilir ve yapılan cemde bu olay yeniden canlandırılmış olur. Bektaşîler ve Alevîler tarafından yapılan cem törenlerinin farklı biçimleri, bu rivayette anlatılan

⁷⁰ Metinde “es-Salât çekmek” olarak ifade edilmiştir. Bu bir gülbenk çeşidi olduğu için biz “gülbenk” kelimesini kullandık.

⁷¹ Razavî, Millet Ktb., Şeriyye 902, vr. 62 b.

“Kırklar cemi”ne dayandırılır.⁷² Pek çok Alevî ve Bektâşî şairi de olayı manzum olarak dile getirerek adeta hafızalara nakşetmişlerdir.

8- Yol Atası ve Yol Kardeşi Edinme/İkrar Cemi

Fütüvvet ehlinin pîr tutunma, yol atası ve yol kardeşi edinme törenleri, Alevî ve Bektâşîlerin “ikrar ayini” ile büyük benzerlik arz eder. Özellikle “yol kardeşi edinme” geleneği ve bunun için yapılan tören esas itibarıyla Ahiler, Bektaşîler ve Alevîler arasında aynı şekilde uygulanmaktadır. Bektâşîlikte buna “musahiplik” de denir. Genellikle aileler arasında yapılan musahiplik töreni Alevîler için daha mühimdir.⁷³ Bektâşî ve Alevîlerde musahipliğin erkânı, “*Buyruk*”da, etraflıca açıklanmıştır.⁷⁴ Burada Fütüvvetnamelerde anlatıldığı şekliyle “yol atası ve yol kardeşi edinme” törenini nakledip, bu çerçevede diğer törenleri de dikkate alarak bir değerlendirme yapacağız. Razavî’nin eserinde bu tören şöyle tavsif edilir:

“Talib ol mecliste atalığa ve kardeşliğe kimi seçerse onlara gücü yettiğince bir tuhfe(hediye) çekmek için tercümanın nakîbe suna ve “Fülanı atalığa ve filanı kardeşliğe kabul eyledim” diye. Sonra nakîb* talibin eline yapışıp saff-ı niâle (peymançe, kapı arkası) gelip selam verip diye ki, “Bu aziz kardeşin bu makam-ı insafta durmaklığından murad odur ki, bu mecliste siz ihtiyarların huzuru şeriflerinde nim-tarik** olmak ister. Fülân ihtiyarı yol atalığa, fülânı kardaşlığa kabul kıldı. Dünyada muhabbet için ve ahirette şefaat için haklarında ne buyurursunuz?” diye. Mahfil ehli, “mübarek olsun” diyeler. Nakîb, “Elfaz-ı dürer-i bariniz müzdüne Muhammed’e selavat verelim” deyip tuhfeleri yol ata ve iki yol kardeş önlerine koya. Sonra arka arka saff-ı niâle gelip talibin eline yapışıp, yol atasının önüne götüre. Talip dahi iki dizinin üstüne çöke, otura. İki kardeşleri dahi gelip biri sağında biri solunda oturalar.

Sonra ata-oğul sağ ellerin baş parmaklarını birbirine mukabil koyup el tutuşalar. Ellerin üzerine bir mendil örteler. İki kardeş de talib’in eteğine yapışıp yol ataya kulak vereler. Yol atası, “*Ey ademoğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır. Bana kulluk ediniz, doğru yol budur,*

⁷² Bk., İrene Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar, Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları*, çev., T. Alptekin, İstanbul 1993; 65-66; İ. Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik*, İstanbul 1990, 312-315; Tur, *Erkânname*, 397-398.

⁷³ Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 90. Fütüvvetnamelerde musahiplikten Gadir-i Hum bağlamında söz edildiğini yukarıda belirtmiştik. Musahiplikle ilgili bir Bektâşî kaynağı da olayı Kitabî boyutta değerlendirerek musahipliği Medine hicretindeki “muahât” ile delillendirir. Bk., Haydar Kaya, *Musâhiblik*, İstanbul 1989, özellikle 28-54 arası.

⁷⁴ *Buyruk*, 38-49. Ayrıca bk., Tur, *Erkânname*, 421-433; Kaya, *Musâhiblik*, 64-68.

* Nakîb: Ahilikde beşinci mertebede bulunan, merasim erkânını bilen ve mahfil ehlini lütfü keremle yerli yerine oturtan kimsedir. “Füke” de denilir.

** Nim-tarîk: Ahilikte ikinci meritebe, üstadı, piri yahut yol atası ve iki yol kardeşi olan ve onlardan terbiye görmüş bulunan kimsedir.

*demedim mi?*⁷⁵ anlamındaki ayetleri okur. Sonra yol kardeşleri ellerini ata ile oğulun elleri üzerine koyarlar. Yol atası diğer elini ellerin üzerine koyup biat ayetini⁷⁶ okur ve şöyle nasihat eder: “Büyüklik Allah’ın işleri içindir, şefkat Allah’ın mahlukatı içindir. Dünyada müsamaha içinde, ahirette şefaatt içinde ol. Ey oğul nereye gidersen izzet ve hürmet ile git; nereye oturursan edeb ile otur; ne söz söylersen hikmet ile söyle, yoksa kulak ver, dinle; durduğun zaman hizmet ile dur”. der. Ve on iki nefes dahi verir.⁷⁷

Yol ata ve yol kardeşler şu ahid üzerine sözleşirler: “Eğer yarın Hakk dergâhında ve peygamber huzurunda kabul benim olursa sızsiz cennete girmiyem ve eğer kabul sizin olursa bensiz cennete girmeyesiniz ve bana şefaatt edesiniz.” Bu ahd üzerine Fatıha okunur. Nakıbler tekbir getirir gülbank çekerler. Talib nim-tarik olmuştur, bundan sonra artık sahib-i tarik olması gerekir.⁷⁸

“Yol atası ve-veya yol kardeşi seçme” geleneği cemaat yapısına sahip topluluklarda sosyal dayanışmayı, yardımlaşmayı ve sosyal güvenliğini sağlayan bir olgu olarak ön plana çıkmaktadır.⁷⁹ H. İnalçık, Osmanlı Beyliği’nin kuruluş aşamasında aynı geleneğe bağlı silahlı birliklerin kurulduğunu ve sosyal hayatta Ahiler tarafından uygulanan bu olgunun diğer tarikat zümrelerine örnek teşkil ettiğini belirtir.⁸⁰ Melikoff da bu törenin Bektâşîliğe Ahilik vasıtasıyla geçtiğini kabul eder.⁸¹ Ahiliğe katılmak isteyen çırağın kendisine “yol atası” seçmesi Bektâşîlik ve Alevîlikteki “rehber”e; “yol kardeşleri” ise “musahib”e karşılıktır.

Ahiler çeşitli vesilelerle yapılan ziyafetli toplantılarda yemekden önce mensuplar arasında dargınlık, kırgınlık vb. durumların bulunmamasına dikkat edilir, her hangi birinin şikayeti veya isteği varsa bunu bildirir buna göre yemekden önce bu şikayet, istek veya dargınlıkların giderildiği mahfiller düzenlenir, burada duruma göre istek sahibine veya suçluya çeşitli cezalar verilir yaptırımlar uygulanır, daha sonra ziyafet faslına geçilir erkâna uygun olarak yemek mensuplara ikram edilirdi.⁸² Aynı gelenek benzer şekilde Alevî Bektâşîlerde “Düşkünlük Cem”leri, “Tarikleme” veya “Alaca Değnek Altından

⁷⁵ Kur’ân, Yasin XXXVI/60-61.

⁷⁶ Kur’ân, Fetih XLVIII/10.

⁷⁷ Seyyid Hüseyin, *Fütüvvetname*, 96.

⁷⁸ Razavî, Millet Ktb., Şeriyye 902, vr. 50a-52a.

⁷⁹ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 97-98. Müellif bu geleneğin sosyal yönüne dikkat çeker.

⁸⁰ Bk., Halil İnalçık, “Osmanlı Devletinin Kuruluşu Problemi”, *Doğu Batı*, sayı 7, Ankara 1999, 16, 19.

⁸¹ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 91.

⁸² Razavî, Millet Ktb., Şer’iyye 902, vr.57a-61b.

Geçme⁷⁸³ şeklinde uygulanmış, böylece hem zümre içindeki sosyal dayanışma pekiştirilmiş hemde iç disiplin ve huzur sağlanmıştır.

9- Şedd/Kuşak

*Fütüvvetnâmler*de müstakil dükkan açma hakkının elde edildiği törenlerde talibe “şedd” denilen bir çeşit kuşak kuşatılır. Bu kuşağın kuşatılması ile ilgili erkân ve yorumlar Bektâşîliğe “tığ bend” olarak geçmiştir. Şedd kuşanılırken üç düğüm atılır. Sonra şeddin uçları bağlama şekillerine göre sağ ve sol taraftan kuşağın içine sokulur veya salınır. Buna “tekmil” denir.⁸⁴ *Fütüvvetnameler*de şeddin üç düğümlü bağlanışının “ahde, bey’ate ve vasiyyete” işaret ettiği ifade edilir.⁸⁵ Bektâşîlikte de şeddin aynı olduğu ifade edilen⁸⁶ tığ-bende meydana girmek isteyen tâlibin boynuna takılarak üç düğüm atılır ve tâlib meydana getirilir. Bu üç düğümün Bektâşîlikte olduğu gibi, fütüvvet ehlinde de ahlâkî düstur olan “eline, beline, diline sahip olmak” manasına işaret olduğu kabul edilir. Aynı benzerlikleri ifade eden ahlâkî düsturlar İslâm’ın temel kaynaklarında da yer almaktadır.⁸⁷

10- Hırka ve Tac

Şeddin yanında daha çok XVI. yüzyıldan sonra yazılan *Fütüvvetnameler*de “hırka” hakkında çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Bunlar muhtemelen Bektâşî tarikatı tesirinde kaleme alınmış eserlerdir. Binaenaleyh hırka hakkındaki yorumlar Ahiliği tali derecede ilgilendirmiş olmakla beraber, burada konumuz çerçevesinde temas edilecektir. Hırka tasavvufta, müridin şeyhe bağlanması, kendi iradesinden geçip şeyhin iradesine teslim olmasını sembolize eder. Nitekim bir *Fütüvvetname*’de bu, şöyle ifade edilir: “*Hırka ve tâc giymek muvafakat manasınadır. Ehli tarik pîrin veya seyyidin elinden tevbe edip tâc ve hırka kabul edeler ta’lime muvafakat edenlerden olalar.*”⁸⁸ Bazı *Fütüvvetnameler*de hırka ve tâc ile ilgili sembolik yorumlara uzun uzun yer verilir.⁸⁹ *Fütüvvetnamelere* göre hırka ve tâc, Hz. Peygamber’e miraca çıkmadan önce Cebrail tarafından fütüvvet kuşağı ile beraber Allah’ın emriyle cennetten

⁸³ Bu merasim çeşitleri hakkında bk. Baha Said, “Sofiyân Süreği II”, *Türk Yurdu*, IV, Nu: 23, Teşrin-i Sâni 1926, 405-421; Tur, *Erkânname*, 472-486;

⁸⁴ Razavî, Millet Ktb., Şer’iyye 902, vr. 13 a; Seyyid Hüseyin, 102.

⁸⁵ *Fütüvvetname-i Selmân Pâk*, AÜDTCF Ktb., İsmail Saib, Nu: 2883, vr. 32a; Millî Ktb., A 5594/7, vr. 92b. Bektâşî geleneğinde de tığ bend “ahde, bey’ate ve vasiyyete işaret” eder. Bk. Ahmed Rifat, *Mir’atü’l-Makâsıd*, 269.

⁸⁶ Bk., Gölparlı, “Şedd” md., *İA*, XI, 381; aynı yazar, “İslâm ve Türk İllerinde” 67; Bedri Noyan, *Bektâşîlik Alevilik Nedir*, 3. baskı, İstanbul 1995, 241-242, 246-247.

⁸⁷ Konuyla ilgili hadis rivayetleri için bk., Buhârî, *es-Sahîh*, Kitâbu’l-İmân, 3; Kitâbu’r-Rikâk, 23.

⁸⁸ Ank. İl Halk Ktb., 355/2, vr. 35b.

⁸⁹ İstanbul Üniv. Ktb, Türkçe Yazmalar, 6520’de kayıtlı *Fütüvvetname* (1b-8b) bu hususuta zengin bilgiye sahiptir. Nitekim müellifi eserini “*Kisvenâme*” (vr. 1 b), “*Tacnâme*” (vr. 2 a) diye isimlendirilir. Benzer yorumlara sonraki eserlerde de rastlanır. Bk., Ahmed Rifat, *Mir’atü’l-Mekâsıd*, 215 vd.

yakut ve inciden yapılmış bir köşkten kıymetli mücevherattan yapılmış bir sandık içinden alınıp getirilmiş ve törenle ona giydirilmiş ve sonra beraberce mirac yolculuğuna çıkmışlardır.⁹⁰ Manevî fakr sembolü⁹¹ olarak kabul edilen bu hırka Hz. Ali ve evladına intikal etmiştir.

Fütüvvetnamelerde hırka ile ilgili anlatım, Şî kabullere uygun düşer. Çünkü Şîa, bu konuda benzer bir rivayete istinaden hırkanın silsile ile on iki imama geçtiğine inanır.⁹² Bazı tarikatlardaki “ilbâsu’l-hırka” geleneği de aynı rivayete dayanmakta ve silsile Hz. Ali’ye ulaştırılmaktadır.⁹³ Bununla birlikte eski Türk Kültüründe kamların dini törenler için giydiği cübbe(hırka)nin⁹⁴ bilhassa Bektâşî dervişlerinin hırkası ile bariz benzerliklerin olduğu unutulmamalıdır.⁹⁵ Hırka ile beraber zikredilen “tâc”a dair de eski Türk kültüründen benzer unsurlar bulunmaktadır.⁹⁶

11- On iki Görev

Ahilerin törenlerinde nakîblere tevdi edilen görevler, aynı şekilde Alevî ve Bektâşîlerde çeşitli ehil kimselere verilen, on iki görev olarak belirlenmiştir. Bunlar, dede, rehber, gözcü, çerağcı, zâkir, ferrâş, saka, sofracı, pervane, peyk (haberci), iznikçi ve bekçidir.⁹⁷ Bu görevlilerin dışında fütüvvet mahfillerinde olduğu gibi mahfil ehlinin yerleri on iki makam, post olarak belirlenmiştir. Baba postu, aşçı postu, ekmekçi postu, nakîb postu, atacı postu, meydancı postu, türbedar postu, kilerci postu, kahveci postu, kurbançı postu, ayakçı postu ve mihmandar postu.⁹⁸

⁹⁰ Burgâzî, 144; Razavî, Millet Ktb., Şer’iyye 902, vr. 9b.

⁹¹ Fütüvvetnamelerde hırkanın manevi fakr sembolü olduğunu vurgulamak için Hz. Peygamberin “*Fakirlik benim övüncümdür. Ben diğer peygamberlere karşı onunla iftihar ederim*” hadisi nakledilir. Bk., *Fütüvvetname-i Ca’fer-i Sadık*, v. 19 b; Ank. İl Halk Ktb., 355/2, vr. 35b. Hadis hakkında bk., Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, II, 113.

⁹² Seyyid Hüseyin Nasr, *Essai sur le Soufisme*, Paris 1980, 153-154. Bektâşîlerde hırkanın tevârüsen Ali evladına geçtiğini, sekizinci İmam Ali Rıza’dan evladı İbrahimü’l-Mucâb’a geçmiş ve Ahmet Yesevî vasıtasıyla Hacı Bektaş Veli’ye elifi tac, seccade, çerağ, sofracı ve alem ile birlikte intikal ettiği kabul edilir. Bk. Ahmed Rıfat, *Mir’atü’l-Mekâsîd*, 215-216.

⁹³ eş-Şeybî, *es-Sıla*, I, 457-459.

⁹⁴ Şamanizm’de cübbenin şekli ve dikimi ilahi güçler tarafından belirlenir, Şamanın mensub olduğu obanın katkılarıyla hazırlanıp, dini bir törenle de ilahi güçlerin cübbeyi beğenip beğenmedikleri tesbit edilir. Bk., Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 4. baskı, Ankara 1995, 91-92.

⁹⁵ Fırlalı, *Türkiye’de Alevilik Bektâşîlik*, 315-318.

⁹⁶ Bk., İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 94; Fırlalı, *Türkiye’de Alevilik Bektâşîlik*, 318-319.

⁹⁷ Ahmed Rıfat, *Mir’atü’l-Makâsîd* 272; Birge, *Bektâşîlik Tarihi*, 201-202; Fırlalı, *Türkiyede Alevilik Bektâşîlik*, 336-338; Kaya, *Musâhiblik*, 69-71; Erdoğan Kutluay, *Alevilik Bektâşîlik*, İstanbul 1993, 59.

⁹⁸ Ahmed Rıfat, *Mir’atü’l-Makâsîd*, 270-271; Birge, *Bektâşîlik Tarihi*, 200-201; Oytan, *Bektâşîliğin İç Yüzü*, 202-203; Fırlalı, *Türkiye’de Alevilik Bektâşîlik*, 339. Bazı kaynaklarda Baba postundan sonra müşid postu ve rehber postu yer alır. Baha Baid, “Sofıyan Süreği I” *Türk*

Çarûb (süpürge) çekmek, iki zümrenin törenlerinde görülen ortak unsurlardan birisidir. Ahilikte süpürge, nakîb'in mahfil işareti, maddî ve manevî temizlik sembolü olarak belli kaideler içinde kullanılır.⁹⁹ Süpürge, Bektâşîlerde ayinin bitişine; Alevîlerde Meydancı tarafından, yeni taliplerin tarikata giriş töreni tamamlandıktan sonra ayinin ikinci safhasına işaret olarak kullanılır.¹⁰⁰

İntisap törenlerinde talibe nasibin verilmesini müteakip şerbet sunulur. Bu iş, Arap fütüvvet geleneğinden mülhem olarak Ahilerde tuzlu su, Alevîlerde duru su, Bektâşîlerde ise tatlı şerbet ikram edilerek gerçekleştirilir.¹⁰¹ Ancak günümüz Alevî ve Bektâşîliğinin bir kısmında “dem” veya “dolu” adıyla alkollü içki içildiği bilinmektedir.

Fütüvvet ehlinin töreninde nakip ve talip saff-ı niâlde durup niyaz ederken, Bektâşîlerin ikrar ayininde talib “dâr”a durmaktadır. Ancak saff-ı niâl odanın girişidir. Dâr ise odanın ortasıdır. Bununla beraber her iki mekânda aynı maksat ile kullanılır. Her iki zümrede de şeyhten niyazı (isteği) olanlar, veya hata edip tevbe edenler veya bir davanın hallini isteyenler bu mekânda durur.¹⁰² *Fütüvvetnamelerde* su verme adabı açıklanırken su veren kişinin uyguladığı belirtilen niyaz duruşu, muhtemelen muahhar dönemlerde bütün törenlerde uygulanmaya başlamıştır.

12- Gülbanklar ve Dualar

Gerek merasimler esnasındaki çeşitli merhalelerde gerekse diğer vesilerle yapılan duâ, tercüman ve gülbankların okumasında da Ahiler ile Alevî ve Bektâşîler arasında büyük benzerlikleri vardır.¹⁰³ Burada bazı örnekler vereceğiz.

Mürşid huzuruna varınca;

Şem'i tevfiğe hidayettir yüzün/Suret-i Hak'tan işarettir yüzün

*Ehl-i tevhide beşarettir yüzün/ Hacc-ı ihrama ziyarettir yüzün*¹⁰⁴

Müşterek bir tıraş tercümanı şöyledir:

Tıraş olduk bugün minnet Hüdâya/Tevellâmız Muhammed Mustafâya

*Teberrâ kılmışız biz hâriciye/Esîr olduk Aliyyü'l-Murtazâya*¹⁰⁵

Yurdu, IV, Nu:22, Teşrin-i Evvel, 1926, 326-327'de bu makamları Bektaşîlik ve Alevîliğe göre biraz daha farklı sıralar.

⁹⁹ Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, vr. 38 b, 62 b.

¹⁰⁰ Baha Said, “Sofiyan Süreği I”, 342; Noyan, *Bektâşîlik Alevîlik Nedir*, 310; Birge, *Bektâşîlik Tarihi*, 218-219.

¹⁰¹ Gölpınarlı, “İslâm ve Türk İllerinde”, 68; Kutluay, *Alevîlik Bektâşîlik*, 58.

¹⁰² Buradaki duruşa “niyaz duruşu” denilir. Geniş bilgi için bk. Gölpınarlı, “İslâm ve Türk İllerinde”, 67.

¹⁰³ Çağatay, “Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi”, 80-82. Gülbanklar hakkında geniş bilgi için bk., Mustafa Uzun, “Türk Tasavvuf Edebiyatında Bir Duâ ve Niyaz Tarzı: Gülbank”, *İLAM Araştırma Dergisi*, I/1, İstanbul 1996, 72-79.

¹⁰⁴ Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v.42 a; Birge, *Bektaşîlik Tarihi*, 208; Oytan, *Bektaşîliğin İç Yüzü*, 260

Müride şedd/kuşak bağlandıktan sonra şu düvazdeh okunur:

*Sen mübarek kıl ilâhi ol Peygaber hakkıçün
Seyidi ve mevlâyî Âdem ü Haydar hakkıdır hafî
Dört Kitab hakkı, dört Muhammed hürmeti dört Ali izzeti
Hem Haseneynü Hüseyin, Kâzım-ı Ca'fer hakkıçün*¹⁰⁶

Bir hata tercümanı da şöyledir:

*Hata ettim suçumu affeyle ey şâh/Bi-hakkı Murtazâ ve âli dergâh
Hüseyin-i Kerbelâ sırrı Hakk için/Rabbenâ zalemnâ estağfirullah*¹⁰⁷

Fütüvvetnamelerde yer alan bir sofrta tercümanı şöyledir: “Allah Allah. Şükri şükriullah, zikri zikrullah. Sofra-i Halil, nimet-i celil, devam-ı devlet, makamu cennet Muhammed Mustafâ râ. (Zâhir-i) çihâr-ı yâr-i bâ-safâ râ. Bâtını düvezdeh imam râ. Çardeh-i masumân-ı pâk râ. Ulemâ-ı şeriat ve pîrân-ı tarikat-ı kâmilân-ı marifet ve merdân-ı ruhi hakikat râ. Ruhu pederân-ı maderân-ı üstadân-ı muallimân râ, Ve Seyyid Vakkas b. Abbas, Selmân Fârisî râ. Ve bu taamı pişiren ve kotaran için ve camilerin gönlü muradı için Allah rızası için Fatıha.”¹⁰⁸

13- Âdap ve Erkân

Ahiler ile Alevî ve Bektâşîler arasındaki ayinlerde göze çarpan ortak bir unsur da nasihatlerdir. Nasihatlerin Türkçe oluşu ve nasihat verme üslubu yanında; bilhassa Bektâşîlerin düsturu haline gelmiş “gelme, gelme; dönme dönme; gelenin malı, dönenin canı” şeklindeki öğüt,¹⁰⁹ fütüvvet ehli tarafından “gelenin malı, gidenin başı gider” şeklinde söylenir.¹¹⁰ Yine “Şeriatte üstüvâr ol, tarikatta payidar ol, hakikatte haberdar ol” öğüdü de fütüvvet ehli ve Bektâşîler tarafından aynen talibe telkin edilir.¹¹¹

Yukarıda özetlediğimiz yola giren talibe telkin edilen on iki nefeste her iki zümre tarafından kullanılan müşterek nasihatlardır. Bunlar şöyle sıralanır: “Üstadın üç nefesi: 1. Zâhirin pâk, bânının sâk et, 2. Pîr-i Hüdâ'yı gökçek bil, 3. Pîr nazarında hizmet et. Yol atasının üç nefesi: 1. Şeriatte dilin şahadette olsun, 2. Tarikatta elin sehavette olsun, 3. Hakikatte ayağın ibadette olsun. Sağ yol kardeşin üç nefesi: 1. Şeriat od(ateş)dur. Zira çerağı ondan yakarlar, görmediğini gösterir, her kişiye miktarını bildirir, pişmeyeni pişirir, 2. Tarikat

¹⁰⁵ Fütüvvetname-i Cafer-i Sâdik, vr. 62a; İsmail Özmen, *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Ankara 1998, III, 498.

¹⁰⁶ Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, vr. 56a.

¹⁰⁷ Millet Ktb., Şer'iyye 900, vr. 43b. Benzer bir hata tercümanı Şah Hatâyî'ye nispet edilir, bk., Özmen, *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, II, 180-181.

¹⁰⁸ Fütüvvetname-i Selmân-ı Pâk, vr. 27a-b. Alevîlerde buna benzer sofrta duaları için bk., Özmen, *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, III, 472-474.

¹⁰⁹ Baha Said, “Sofiyân Süreği I”, 336.

¹¹⁰ Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, vr. 51 b.

¹¹¹ Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, vr. 43 a.

yeldir yel nefestir, nefes ikrardır, ikrarı olmayanın imanı yoktur, 3. Marifet sudur, murdarı su ile yurlar(yıkarlar) pak olur. Abdest alıp namaz kılmaktır. Hakikat türabdır. Benlikten geçip özünü meyyit mesabesinde bilip yetmiş iki millete bir nazarla bakmaktır Sol yol kardeşin üç nefesi: 1. Bir işaretir, el içinde şeriat emrinde şehadet kelimesine işaretir. Kelime-i şehâdet imanun seccadesidir, 2. Tarikatta şehâdetin nur-ı imandır, 3. Hakikatte amentübillah demektir, yani canı gönülden iman getirdim ahdimden dönmezem demektir.”¹¹²

Baha Said fütüvvet erkân ve adabında yer alan sual-cevaplardan on altısının aynen Bektâşîliğe geçtiğini ve onlara “on altı yadigâr-ı fütüvvet” denildiğini söyler: “Mertlik nedir? Yeri gördüm mert oldum. Zindelik nedir? Pîri gördüm zinde oldum. Başda ne var? Tac-i devlet. Alnımda? Namaz-ı taat. Kanımda? Feth-i kudret. Gözümde? Nur-ı velâyet? Kulağımda? Benk-i Muhammed. Burnumda. Rayihâ-i cennet. Ağzımda? İman-ı şehadet. Göğsümde? Kur’an-ı hikmet. Elimde? Dest-i velâyet. Belimde? Kemer-i hidayet. Dizimde? Dem-i hizmet. Ayağımda? Erkân-ı meşâyih. Ardımda? Ecel. Önümde? Kismet.”¹¹³

Sual-cevap fasıllarında yer alan diğer müşterek unsurlardan bazıları;

Erkân-ı tarikat: İlm, hilm, rıza, şükr, zikr, uzlet.

Beyân-ı tarikat: İrâdet, icazet, zühd, takva, kanaat, güzel ahlâk.

Vacibât-ı tarikat: İhsan, ünsiyet, halk (tırâş), terk, havf, şevk.

Ahkâm-ı tarikat: Sehâvet, marifet, yakîn, sabr, tevekkül, tefekkür,¹¹⁴

şeklinde sıralanır.

Sonuç

XIII. asır Anadolu’unda halkın büyük çoğunluğunu kucaklayan Ahilik, kendisinden sonra oluşumunu tamamlayan Alevî ve Bektâşîlikle aynı kültür çevresine mensuptur. Bu itibarla da gerek kurumsal ilişkiler itibarıyla, gerek inanç motifleri bakımından, gerekse merasim erkân ve adabı açısından daha sonra Alevîliği teşkil edecek zümreleri kesin olarak etkilemiş ve onlara prototip oluşturmuştur. Ahilik Osmanlı’nın imparatorluk sürecine girdiği XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren münhasıran meslek loncalarına dönüşünce, onların fütüvvet geleneğinde bulunan unsurlar, şehirlerde Bektâşîlik tarafından, köylerde ise Alevî ocakları tarafından devam ettirilmiştir. Bu devamlılığın en

¹¹² Seyyid Hüseyin, 96; *Fütüvvetname*, Millet Ktb., Şer’iyye 900, vr. 39 b-40 b; Ahmed Rifat, *Mir’atü’l-Mekâsıd*, 273-274.

¹¹³ Baha Said, “Bektâşîlik II”, *Türk Yurdu*, c.V, Nu: 26, Şubat 1927, 214-215. Bunların Bektâşîliğe göre izahı için bk., Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik*, 156-160.

¹¹⁴ Ankara İl Halk Ktb., 335/2 vr. 40 b; Milli Ktb., A 5594/7 vr. 92 b. Bu bilgiler sual-cevap faslı bulunan hemen her *Fütüvvetname*’de yer alır. Aynı bilgilerin Alevî ve Bektâşî kaynaklarına gelince; bk., *Buyruk*, 21-26; Ahmed Rifat, *Mir’atü’l-Makâsıd*, 273-274; Birge, *Bektâşîlik Tarihi*, 230; Oytan, *Bektâşîliğin İç Yüzü*, 404-406.

önemli göstergelerinden birisi, onların el kitapları olan ve büyük çoğunluğu kütüphanelerimizde yazmalar halinde bulunan *Fütüvvetnameler*dir.

Fütüvvetnameleri ve XVI. yüzyıl Alevî ve Bektâşî kaynaklarını incelediğimizde karşımıza çıkan zihniyet Türk tasavvuf geleneğinde Ahmet Yesevî ile başlayan Hacı Bektaş Velî, Yunus Emre, Cebbarkulu'yla devam eden dört kapı kırk makam anlayışı etrafında şekillenen dinamik din anlayışıdır. Bu din anlayışı temel inanç esasları ve ibadetlerini Hanefî-Maturîdî geleneğinde muhafaza ve kabul eder. Ancak muhtemelen taşradaki dinî hayatın şekillenmesi ve melâmî tavrı, kimi çevrelerde ibadetlerin ifasında gevşekliğine yol açmıştır. Bu gevşeklik zamanla tarikat geleneği içinde merasimlerin, ibadetler yerine kâim aslı unsurlar haline dönüşmesine yol açmıştır.

Esasen Türk Müslümanlığının özünde olan Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Safevî Şîliğinin propogandasına rağmen tasavvufî formunu kaybetmemiştir.

Ahilerin teşkilât mensuplarını korumak üzere uyguladıkları merasimler daha sonra Alevî ve Bektâşîlerce neredeyse aynı denilecek şekilde benimsenmiş ve takip edilmiştir. Bu durum yol atası ve yol kardeşi edinme, ikrar verme törenlerinde açıkça tezahür eder. Bu bağlamda merasimler esnasında kullanılan şedd, hırka, tac, vb. kıyafetler ve diğer şeyler iki zümrenin müşterek sembol ve yorumlarla benimsedikleri motiflerdir. Bunların yanında Ahi teşkilâtının iç düzeniyle ilgili (yola dair) soru ve cevaplar, tâlibe verilen nasihatlar, çeşitli vesilelerle okunan duâlar, tercümanlar ve gülbenkler çoğu kere sözleri bile değişmeden Alevîler ve Bektaşîler tarafından aynen dile getirilmişlerdir. Hz. Peygamber'in miracıyla ilgili sonraları Alevî ve Bektâşî çevrelerinde geliştirilen Kırklar ile ilgili söylencenin de ilk örneklerini Ahilerde bulma imkanına sahibiz. Belki daha önemlisi her iki zümre de Hz. Muhammed, Hz. Ali' ve diğer peygamber ve sahabeyle ilgili söylencelerinde, onları kendi yaşadıkları hayatta içselleştirerek ifade etmekte ve adeta onlarla hayatlarında hemhal olmaktadır.